

PORUŠENÍ A LOM PŘI CREEPU POVLAČOVÉ SLITINY Zr1%Nb PRO REAKTORY TYPU VVER

DAMAGE AND FRACTURE IN CREEP OF A CLADDING ALLOY Zr1%Nb OF THE VVER REACTOR-TYPE

Václav Sklenička, Petr Král, Květa Kuchařová, Marie Kvapilová a Jiří Dvořák

Ústav fyziky materiálů AV ČR, Žižkova 22, 616 62 Brno

Abstrakt

Zirkoniová povlaková slitina Zr1%Nb (modifikace slitiny E 110) je používána k pokrytí paliva v reaktorech typu VVER. Ačkoliv deformačním procesům, probíhajícím v této slitině při termálním creepu byla věnována značná pozornost, současné fyzikálně-metalurgické poznatky o rozvoji creepového porušování a lomu jsou značně sporadické. Příspěvek je věnován lomovým procesům slitiny Zr1%Nb při exponenciálním termálním creepu (power-law breakdown region) v oblasti provozních teplot i za podmínek, blízkých se havarijní situaci LOCA (loss of coolant accident).

Abstract

A sponge-based Zr1%Nb cladding alloy (modified E110 alloy) is used as a fuel cladding material in the VVER-type reactors. Despite of sufficient creep data describing deformation processes in thermal creep of the alloy available in the open literature, we are still some distance from a complete understanding of damage development and fracture. This work aims to describe fracture processes of Zr1%Nb alloy in exponential (power-law breakdown region) creep at service temperature and under condition simulating to some extent reactor accident, such as the LOCA (loss of coolant accident).

Úvod

Zhruba od poloviny minulého století se používají zirkoniové slitiny jako standardní materiál na pokrytí palivových článků vodou chlazených reaktorů s neustále probíhajícím výzkumem a vývojem dalších variant chemického složení a zpracování nových zirkoniových slitin [1], [2]. Moderní povlakové trubky u reaktorů západních zemí jsou vyrobeny především ze slitin na bázi Zr-Sn-Fe-Nb; nejrozšířenější pokrytí ruských vodou chlazených reaktorů vychází z použití slitiny Zr1%Nb (E110) s různou modifikací příměsí Fe a O.

Zatímco poznání creepového chování a mechanismů creepové deformace zirkonia včetně vybraných zirkoniových povlakových slitin dospělo do značně pokročilého stadia, relevantní poznání mechanismů creepového porušování a lomových procesů dosud chybí [3], [4]. I když zájem o tuto problematiku po havárii v japonské elektrárně Fukušima-Daiichi značně vzrostl, sporadický počet především empirických či experimentálních prací věnovaných procesům jako „burst“ a „ballooning“ většinou neumožňuje adekvátní fyzikálně-metalurgickou interpretaci rozvoje degradačních procesů a následnou predikci kritického stavu porušení. Zcela chybí popis creepového chování v oblasti exponenciálního creepu α -Zr a chování v oblasti fázového přechodu ($\alpha+\beta$)-Zr, ve kterém může dojít k havárii LOCA [5]. Řešení některých momentů této problematiky v rámci slitiny Zr1%Nb je věnován tento příspěvek.

Slitina Zr1%Nb a experimentální metody

Slitina Zr1%Nb byla vyrobena z tzv. „zirkoniové houby“ a byla získána ve formě kulatiny o průměru 9,1 mm v rekrystalizovaném strukturním stavu (580 °C / 3 h). Chemické složení slitiny (hm. %): 1,01 Nb, 0,05 Fe, 0,08 O, příměsí < 0,015, zbytek Zr. Velikost rovnoosého zrna činila ~ 5 μ m. Ploché creepové vzorky měly měrnou délku 50 mm a průřez 3 x 5 mm². Creepové zkoušky byly provedeny v tahu při konstantním zatížení (počátečním napětí) při teplotě 350 °C (v oblasti α -Zr odpovídající provozní teplotě povlakových trubek) a teplotách 600 až 950 °C

(v oblasti $(\alpha+\beta)$ -Zr simulující podmínky vzniku havarijní situace LOCA) [5]. Zkušební teploty byly stabilizovány v rozmezí $\pm 0,5$ °C. Creepová deformace v průběhu zkoušky byla spojitě měřena a zaznamenána a následně vyhodnocena počítačem. Všechny zkoušky byly vedeny do lomu creepového vzorku. Mikrostrukturní a fraktografické analýzy mikrostruktury a lomových ploch exponovaných vzorků byly provedeny pomocí elektronové mikroskopie (SEM a TEM).

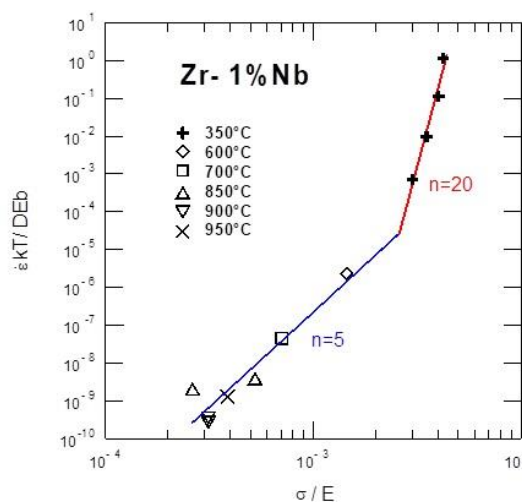
Výsledky a diskuze

Rozhodující creepové charakteristiky slitiny Zr1%Nb, stanovené v intervalu zkušebních teplot 350 až 950 °C a v rozmezí aplikovaného tahového napětí 5 až 210 MPa, jsou shrnuty v bi-logaritmickém znázornění relace mezi normovanou rychlostí creepu $\dot{\epsilon}$ a normovaným aplikovaným tahovým napětím σ/E na obr. 1. Proložené závislosti normované rychlosti creepu formálně člení studovaný interval aplikovaného napětí na dvě oblasti, ve kterých napěťový exponent rychlosti creepu n nabývá rozdílných hodnot. Obecně je rychlost creepu na napětí a teplotě popsána konstitutivním vztahem [6], [7]:

$$\dot{\epsilon} = A (\sigma)^n \exp(-Q_c/RT), \quad (1)$$

$$n = \left(\frac{\partial \ln \dot{\epsilon}_m}{\partial \ln \sigma} \right)_T. \quad (2)$$

V uvedených vztazích je A materiálová konstanta, Q_c aktivační energie creepu a R , T mají obvyklý význam. Pro teplotu 350 °C a vysoká aplikovaná napětí ($\sigma/E > 3 \cdot 10^{-3}$) parametr napěťové závislosti rychlosti creepu n nabývá střední hodnoty $n = 20$ (obr. 1). Z téhož obrázku je patrné, že v oblasti vyšších zkušebních teplot T a nižších normovaných napětí (σ/E) je hodnota exponentu n podstatně nižší, $n = 5$. Jak bude dále ukázáno, provedené členění oblastí je důležité jak z hlediska působících creepových deformačních mechanismů, tak i z hlediska mechanismů creepového porušení a lomu.

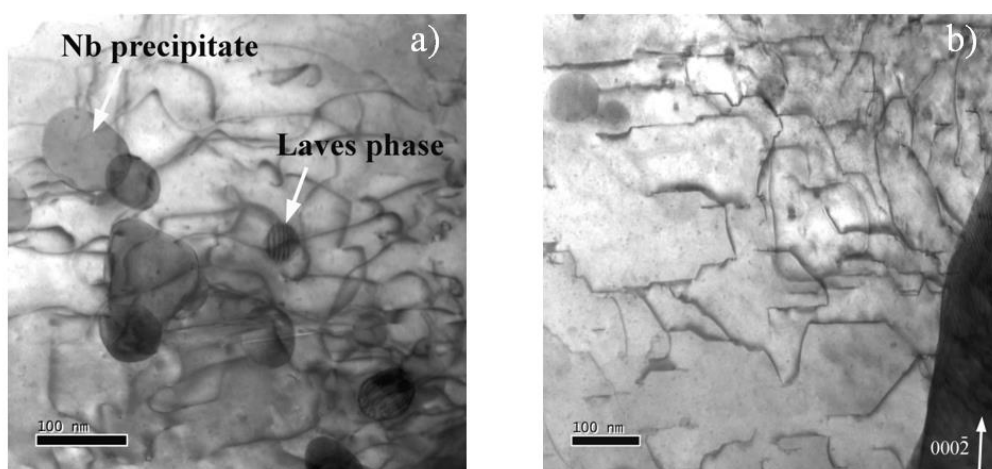
Obr. 1: Vztah mezi rychlostí creepu $\dot{\epsilon}$ normovanou k difúznímu koeficientu D a aplikovaným tahovým napětím σ normovaným k Youngovu modulu E

Pomocí experimentálně stanovených hodnot exponentu n a případně hodnoty aktivační energie creepu Q_c lze identifikovat působící deformační mechanismus či mechanismy, kontrolující rychlost creepu v dané oblasti creepu. Podle současných představ, publikovaných literatuře [3], [4], [6], [7], byly shledány tři rozdílné oblasti termálního creepu zirkonia a zirkoniových slitin, které jsou determinovány relevantními hodnotami napěťového exponentu n . V oblasti nízkých hodnot napětí σ a vysokých teplot T , kde $n \sim 1$, dochází k difúznímu creepu, realizovaném pohybem vakancí mechanismy objemové difúze či difúze po hranicích zrn [6], [7], [8]. Největší rozsah výzkumu creepového chování zirkonia a jeho slitin byl věnován oblasti mocninového či

dislokačního creepu (power-law creep), charakterizovanému středními hodnotami aplikovaného napětí a zkušebních teplot [3], [6], [7], [9]. Této oblasti creepu odpovídají hodnoty exponentu $n \sim 5-7$ a rychlost creepu je kontrolována šplhem mobilních dislokací. Konečně, třetí oblastí creepu, zahrnující vysoká aplikovaná napětí ($\sigma/E > 5 \times 10^{-3}$) a zpravidla i vysoké zkušební teploty, je tzv. oblast exponenciálního creepu (power-law breakdown region) [3], [4]. Příslušné hodnoty exponentu n nabývají vysokých hodnot, $n \gg 7$. Tato oblast je dosud neprozkoumaná a předpokládá se, že deformační mechanismy budou obdobné jako u mocninového creepu.

Po stručném přehledu literárních poznatků se vrátíme k obr. 1. Je zřejmé, že provedené creepové experimenty pokrývají dvě rozdílné oblasti creepu. I když většina trvání expozic creepových zkoušek měla z důvodu simulace havarijní situace krátkodobý charakter, bude vhodnější popis jednotlivých oblastí a probíhajících procesů v další části příspěvku oddělit.

Creepové zkoušky při teplotě 350 °C a různých napětích σ se zřejmě realizovaly v oblasti exponenciálního creepu (power-law breakdown region). Tomu nasvědčuje vysoká hodnota napětového exponentu $n = 20$ a poměru normovaného napětí σ/E (obr. 1). Metalografický rozbor prokázal, že mikrostruktura slitiny je tvořena hexagonální α -Zr matricí a částicemi sekundárních fází, precipitáty β -Nb a Lavesovou fází $Zr(Nb,Fe)_2$ – obr. 2. Jedno z případných vysvětlení vysoké hodnoty n spočívá v představě, že creepové chování slitiny je kontrolováno precipitačním zpevněním, způsobeným interakcí mobilních dislokací s precipitáty β -Nb. Creepové chování slitiny je potom řízeno nikoliv aplikovaným napětím σ , ale efektivním napětím $\sigma_e = \sigma - \sigma_0$, kde σ_0 je prahové napětí [6]. Sklenička a kol. [10] však nedávno pro identickou slitinu Zr1%Nb a stejné podmínky zatěžování creepových zkoušek stanovili hodnotu prahového napětí $\sigma_0 = 9,1$ MPa. S ohledem na zvolený interval aplikovaných napětí $\sigma < 150, 210 >$ MPa a hodnoty $\sigma \gg \sigma_0$ nelze shora uvedené vysvětlení přijmout a vysokou hodnotu n lze přičíst existenci exponenciálního creepu.

Obr. 2: TEM mikrosnímky znázorňující (a) interakci dislokací s částicemi β -Nb a $Zr(Nb,Fe)_2$ a (b) nakupení dislokací v blízkosti hranice (creep, 350 MPa, 200 MPa, doba do lomu 26,4 h)

Dobu do lomu t_f (creepovou životnost) lze popsat analogickým mocninovým vztahem jako v případě rychlosti creepu $\dot{\epsilon}$ (rovnice. (1)) následovně:

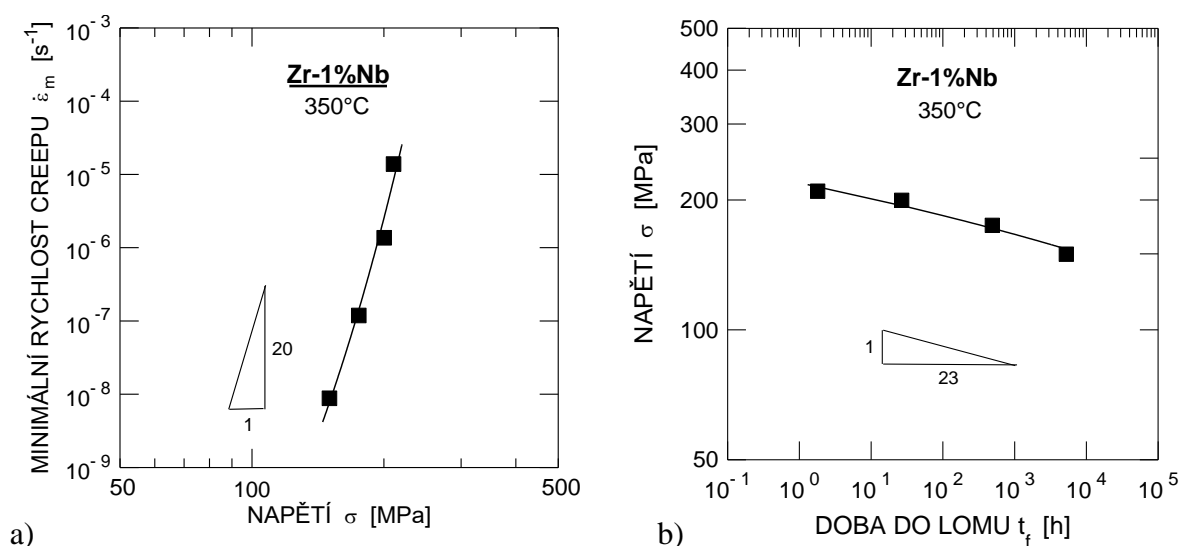
$$t_f = B (\sigma)^{-m} \exp(Q_f / RT), \quad (3)$$

$$m = (\partial \ln t_f / \partial \ln \sigma)_T, \quad (4)$$

kde B je materiálová konstanta, m napětový exponent doby do lomu a Q_f je aktivační energie creepového lomu. Pro stejnou zkušební teplotu (350 °C) můžeme Arrheniův člen vypustit a vztahy (1) a (4) zjednodušit. Potom

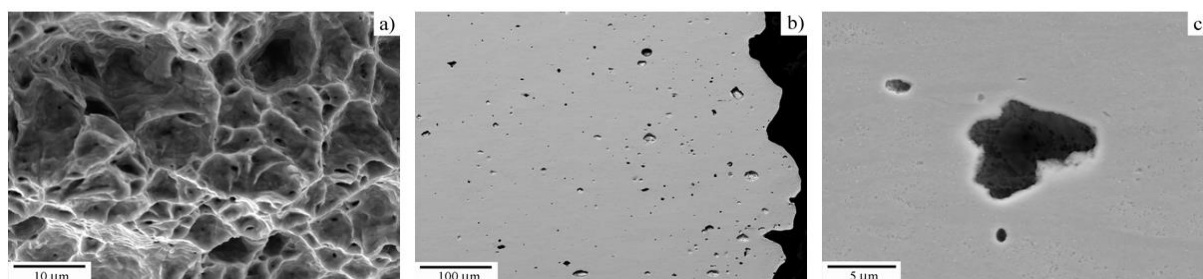
$$\dot{\epsilon} = A (\sigma)^n \quad \text{resp.} \quad t_f = B (\sigma)^{-m}. \quad (5)$$

Napětíové závislosti rychlosti creepu $\dot{\epsilon}_m$ a doby do lomu t_f jsou vyneseny v bilogaritmičtém znázornění na obr. 3, ze kterého vyplývá silná napětíová závislost obou creepových parametrů $\dot{\epsilon}_m$ a t_f , demonstrovaná vysokými hodnotami n a m . Blízké hodnoty obou napětíových parametrů naznačují úzký vztah mezi creepovými deformačními a lomovými procesy. Další podporu pro uvedenou představu představuje prokázaná platnost empirického Monkmanova-Grantova vztahu [6], [7] v práci [10] pro slitinu Zr1%Nb, podrobenou creepu při teplotě 350 °C pro stejný rozsah aplikovaných napětí σ .

Obr. 3: Napětíová závislost (a) minimální rychlosti creepu $\dot{\epsilon}_m$ a (b) doby do lomu t_f

Fraktografický rozbor lomových ploch creepových vzorků pomocí SEM prokázal, že lom je tvárný, především transkrystalický, s řadou rozměrných dutin jako výsledek působení plastické deformace s účastí creepové kavitace, která byla pozorována zejména v okolí samotného lomu. Tato lokalita však může souviset se „zviditelněním“ kavit v důsledku jejich lokálního urychleného růstu. Poněkud překvapivý je výskyt kavit i u vzorků exponovaných při vysokém napětí s velmi krátkou dobou do lomu, kde působení difúzních procesů je málo očekávané. Nukleace kavit zůstává neobjasněná a nelze vyloučit, že zárodky kavit již existují před creepovou expozicí v důsledku procesní historie slitiny. Růst kavit se zřejmě uskutečňuje omezeným plastickým růstem (constrained plastic cavity growth), o čemž svědčí již zmíněná platnost Monkmanova-Grantova vztahu [10]. Lomové prodloužení ϵ_f v oblasti exponenciálního creepu dosahovalo hodnot $\epsilon_f \sim 0,5 - 0,6$.

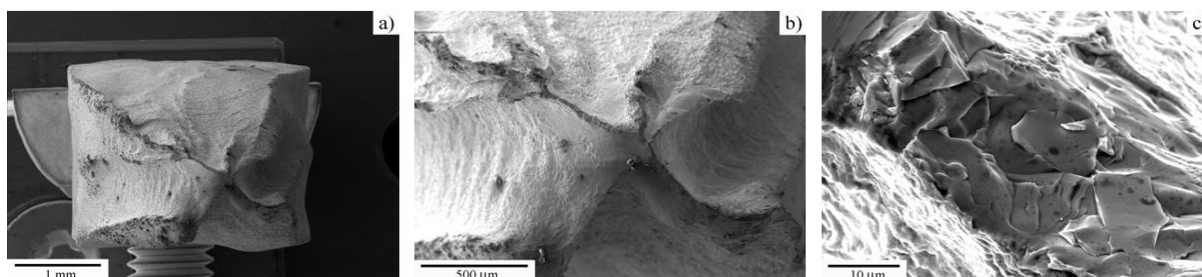
Obr. 4: Creepové porušení a lom v oblasti α -Zr: (a) lomová plocha, (b) profil lomu a (c) rozměrná creepová kavita (creep, 350 °C, 210 MPa, doba do lomu 1,8 h).

Poněkud rozdílný mechanismus porušování a lomu byl pozorován v oblasti vysokých teplot ($T \geq 600$ °C), ve které napětíový exponent $n = 5$, tedy v oblasti dislokačního (mocninového)

creepu (obr. 1). V této oblasti zároveň dochází k transformaci hexagonální fáze α -Zr na kubickou plošně centrovanou fází β -Zr, přičemž se vzrůstající teplotou vzrůstá podíl β -fáze. Celková rychlost creepu $\dot{\epsilon}$ je potom

$$\dot{\epsilon} = (F_V)_{\alpha\text{-Zr}} (\dot{\epsilon})_{\alpha\text{-Zr}} + (F_V)_{\beta\text{-Zr}} (\dot{\epsilon})_{\beta\text{-Zr}}, \quad (6)$$

kde $(F_V)_{\alpha\text{-Zr}}$ a $(F_V)_{\beta\text{-Zr}}$ jsou objemové podíly obou fází a $(\dot{\epsilon})_{\alpha\text{-Zr}}$, $(\dot{\epsilon})_{\beta\text{-Zr}}$ jejich odpovídající rychlosti. Ke creepovému tvárnému lomu docházelo extrémním lokálním zúžením (necking) průřezu zatěžovaného vzorku v důsledku ztráty plastické stability matrice. Lomová prodloužení dosahovala extrémních hodnot až $\epsilon_f \sim 1,7$ odpovídající superplastickému chování. Přítomnost kavit tolik charakteristických pro skutečné superplastické chování nebyla pozorována, patrně v důsledku silného zplastizování mikrostruktury či neadekvátní metalografické přípravy vyšetřovaného vzorku.

Obr. 5: Creepové porušení a lom v oblasti $(\alpha+\beta)$ -Zr: (a) profil lomu, (b) lomová plocha, (c) detail dolomení vzorku (creep 950 °C, 5 MPa, doba do lomu 0,26 h)

Závěry

Creepové zkoušky slitiny Zr1%Nb při konstantním zatížení byly provedeny jednak při teplotě 350 °C (provozní teplota povlakových trubek) v oblasti exponenciálního creepu, jednak v teplotním intervalu 600 až 900 °C v režimu krátkodobých zkoušek simulující havarijní situaci LOCA. Teplotě 350 °C odpovídala homogenní mikrostruktura tvořená převážně α -Zr fází, při teplotách vyšších než 650 °C docházelo k fázovému přechodu $\alpha \rightarrow \beta$.

Bylo zjištěno, že ke tvárnému transkrystalickému creepovému lomu při teplotě 350 °C dochází v důsledku synergického účinku lokální ztráty plastické stability matrice a rozvoje creepového kavitního porušení. Zatímco růst kavit se uskutečňuje mechanismem omezeného plastického růstu, je způsob nukleace kavit stále otevřený. Výsledná creepová lomová plasticita v této oblasti činí cca 50 až 60 %.

Creepový lom při vysokých teplotách v oblasti fázového přechodu $(\alpha+\beta)$ se uskutečňuje výsokce lokální kontrakcí vzorku opět v důsledku deformací vyvolanou nestabilitou matrice. Creepové kavitní porušení nebylo pozorováno použitou experimentální metodikou. Značná creepová plasticita v oblasti $(\alpha+\beta)$ -Zr závisí na zkušební teplotě a činí až 170 %.

Poděkování

Finanční podporu pro řešení této studie poskytla Technologická agentura České republiky v rámci grantového projektu č. TH02020477 programu EPSILON. Autoři děkují kolegům Věře Vrtílkové a Jakubovi Krejčímu (UJP PRAHA a.s.) za poskytnutí experimentálního materiálu a přínosnou diskuzi dosažených výsledků.

Literatura

- [1] Yagnik, S., Garde, A. (2019): *Zirconium alloys for LWR fuel cladding and core internals*. Structural Alloys for Nuclear Energy Application, Elsevier Inc., Amsterdam, pp. 247-291. ISBN 978-0-12-397046-6
- [2] Busby, J.T. (2019): *Overview of structural materials in water-cooled fission reactors*. Structural Alloys for Nuclear Energy Application, Elsevier Inc., Amsterdam, pp. 1-22. ISBN 978-0-12-397046-6
- [3] Hayes, T.A., Kassner, M.E. (2006): *Creep of zirconium and zirconium alloys*. Metallurgical and Material Transactions A, Vol. 37, pp. 2389-2396. ISSN 1073-5623
- [4] Murty, K.L., Gollapudi, S., Ramaswamy, K., Mathew, M.D., Charit, I. (2013): *Creep deformation of materials in light water reactor*. Materials' ageing and degradation in light water reactors, Mechanisms and management, Woodhead Publishing Series in Energy Book 44, Woodhead Publishing, Oxford (UK), pp. 81-148. ISBN 978-0-85-709239-7
- [5] Nikulin, S.A., Rozhnov, A.B., Belov, V.A., Li, E.V., Glazkina, V.S. (2011): *Influence of chemical composition of zirconium alloy E110 on embrittlement under LOCA conditions – Part 1: Oxidation kinetics and macrocharacteristics of structure and fracture*. Journal of Nuclear Materials, Vol. 418, pp. 1-7. ISSN 0022-3115
- [6] Čadek, J. (1988): *Creep in metallic materials*. Materials Science Monographs, Vol. 48, Elsevier Science Publishers B. V., Amsterdam. ISBN 0-444-98916-1
- [7] Kassner, M.E. (2009): *Fundamentals of creep in metals and alloys*. Elsevier, Amsterdam. ISBN 978-0-0804-7561-5
- [8] Fiala, J., Čadek, J. (1985): *Creep in zirconium at low stresses and temperatures from 748 to 973 K*. Materials Science and Engineering, Vol. 75, pp. 117-126. ISSN 0025-5416
- [9] Pahutová, M., Čadek, J. (1976): *Steady state creep of Zr-Nb alloys in a temperature interval 350-550°C*. Journal of Nuclear Materials, Vol. 61, pp. 285-296. ISSN 0022-3115
- [10] Sklenicka, V., Kral, P., Kucharova, K., Kvapilova, M., Dvorak, J., Kloc, L. (2020): *Thermal creep fracture of a Zr1%Nb cladding alloy in the α and $(\alpha+\beta)$ phase regions*. Submitted to Journal of Nuclear Materials. ISSN 0022-3115